

*Ратко Љубојевић**

СРБИЈА ИЗМЕЂУ ВЕЛИКИХ СИЛА – ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У ДЕЦЕНИЈАМА УОЧИ ВЕЛИКОГ РАТА

Сажетак

Аутор полази од хипотезе да у време распада Османског царства, нејака политичка елита балканских народа није могла да има јасну визију о интересима великих сила у њиховим геополитичким освајањима. Још мање су политички представници од Османлија тек ослобођених народа могли да имају свест о томе колико су ови интереси били сукобљени. Аутор показује како си се ови супротстављени интереси преламали на простору Србије, да би на крају кулминирали Великим ратом.

Кључне речи: Велики рат, Балкан, велике силе, Србија

Опасност се не да изучити

Гете

Моћ као надмоћ у клици садржи насиље. У међусобној хегемонистичкој борби великих сила слабије земље су принуђене да се покоравају њиховим интересима. Ови интереси се, не ретко, међусобно сукобљавају тако да слабији морају компромисним решењима да им удовољавају, што је

* Академија за националну безбедност, Београд

често и немогуће. У оваквој ситуацији нашли су се народи Балкана уочи Великог рата. Тада се у вртлогу балканског питања нашла и политичка сцена Србије. Ситуацију је додатно компликовала политички недовољно јасно издиференцирана српска елита, разапета између интереса умирућег Османског Царства, нарастајућег утицаја Русије, немачког продора на Исток и британског противљења геополитичким променама на Балкану.

Сукоб интереса Великих сила на територији Балкана

Од античке философске мисли па до савремене, наука настоји да дефинише суштину функционисања света. Настанак великих држава, усмерен је деловањем експанзионистичких елита, вођеним потребом за престижом, жудњом за повећањем моћи и жељом за увећањем профита. Ко заостане у трци за увећањем политичке и економске моћи, не само што терен препушта својим конкурентима већ иде путем пропасти.¹

Територија Балкана је у географском смислу део евроазијског континента. Балкански простор, као такав, поима се и одређује кроз политичко-географски положај. Заправо, географски положај је динамичан однос територијалне, односно државотворне целине, према природним и друштвеним компонентама географске средине у ближем и даљем окружењу. Њега одређују две групе међусобно повезаних фактора: географски и политички. У просторном смислу, политичко-географски положај можемо дефинисати као динамичан однос територијалне целине према природним и друштвеним компонентама географске средине, релевантним за унутрашње политичке односе, као и за спољнополитичке односе према другим територијалним целинама и међународним организацијама.² Поред политичког фактора и политичко-географске одлике битно одређују геостратешки положај државотворне територије, нарочито у геополитичком и гео-

1 Херфрид Минклер: *Империје - логика владавине светом-од старог Рима до Сједињених Држава*, Службени гласник, Београд, 2009, стр.31.

2 Миломир Степић: *У вртлогу балканизације*, Службени лист СРЈ и Институт за геополитичке студије, Београд, 2001, стр. 22.

економском смислу. Наиме, анализа политичко-географског положаја подразумева посматрање решења или последица узајамних односа у зависности од географских могућности и политичких интереса.³

Историчари се слажу да се *Источно питање* као однос међу Великим силама наметнуло у време погоршања економског стања Османске империје. Треба додати да је на овакво унутрашње економско стање додатно утицала и међународна аграрна криза из 1873. године. Иностранци зајмови почели су да коче функционисање Османске државе која се гушила у траншама које су стизале за отплату доспелих кредита. Према подацима до којих је дошао Donald C. Blaisdell, укупан државни дуг Османске царевине износио је 1875. године двеста милиона фунти стерлинга. Годишња отплата државног дуга износила је петнаест милиона фунти стерлинга а укупан државни приход из кога се отплата зајмова издвајала износио је свега осамнаест милиона фунти стерлинга.⁴ Према простој рачуници, властима је остајало само три милиона фунти стерлинга за покриће свих осталих државних трошкова, што је за последицу имало повећање пореза. Пореска стопа је у једном тренутку износила чак 60% сељачких прихода, јер се систем сакупљања пореза обављао на черири нивоа, што је и био главни разлог што је у државну касу улазило недовољно новца. Централне власти покушавале су да словом закона стану на пут малверзацијама које су се јављале приликом сакупљања пореза на постојећи начин али је чиновничка похлепа била јача и од закона. Централне власти биле су немоћне а државни систем нагло је почео да се урушава, нарочито на територијама где је живело хришћанско становништво, које је због друге вере морало да издваја већи порез од муслиманског живља.⁵

Развој догађаја који су утицали на решавање Источног питања помно су посматрале Велике силе. Оне су још 1871. године одржале Понтску конференцију у Лондону где су се

3 Мирко Грчић: *Опита политичка географија*, Географски факултет ПМФ, Београд, 1989, стр. 80.

4 Donald C. Blaisdell: *European Financial Control in the Ottoman Empire*, New York, 1929, стр. 74.

5 Ратко Љубојевић: "О политичком насиљу у Србији у време распада османског царства", *Политичка ревија*, бр. 4, 2009, стр. 307-330.

сложиле да пониште одредбе Париског мира из 1856. године и тиме потврдиле престанак неутралности области Црног мора. Овоме је допринео завршетак француско-пруског рата, где је Француска као поражена, престала да штити интересе Отоманског царства. Ситуација која је настала након Наполеоновог пораза, потпуно је била у складу са интересима британске круне. Некадашња равнотежа мултиполарних снага била је поново успостављена. Велика Британија је не сметано могла да се врати хегемонистичкој политици. Она је уз помоћ ратне флоте контролисала морске путеве, уз помоћ савеза управљала приликама на европском континенту а после индустријске револуције утицала и на отвореност међународног тржишта роба и капитала.⁶

Наредне, 1872. године у Берлину су се састали руски, немачки и аустроугарски цареви који су постигли прелиминарни споразум о новом дипломатском савезу. Овај савез формално је потписан у Шенбруну 6. јуна 1873. године што је била политичка основа стварању Велике источне кризе након 1875. године. Русија, која је у том тренутку била највише заинтересована за дезинтеграцију Османског царства, постала је један од незаобилазних фактора у решавању балканског питања.⁷

Српски, православни живаљ на Балкану, притешњен тешким наметима, пре свега великим порезима али и вођен слободарским идејама објавио је 18. јуна 1876. године рат Османској царевини. Међутим, овом рату предходила је интензивна дипломатска активност свих Великих сила. Још током 1874. године Аустро-угарска монархија покренула је трговинску политику ширих размера према Истоку. Наиме, циљ је био да са подунавским кнежевинама закључи билатералне трговинске уговоре. Русија и Немачка, као чланови Тројецарскога савеза сматрале су овакву дипломатску активност сасвим исправном. Ариф-паша, тадашњи министар иностраних послова Велике Порте жестоко се опирао дипломатским корацима Тројецарског савеза, сматрајући га контрадикторним Париском уговору из 1856. године. Наиме, у

6 Херфрид Минклер: *Империје - логика владавине светом-од старог Рима до Сједињених Држава*, стр. 50.

7 Милорад Екмечић: *Стварање Југославије 1790-1918*, Просвета, Београд, 1989, књига 2, стр 276.

члану 7 Париског уговора силе потписнице гарантовале су опстанак Османског Царства. У дипломатској ноти коју је Велика Порта против овога уручила Аустро-угарској монархији постављено је питање: „да ли неће доћи дан, када ће људска воља бити немоћна, да заустави струју, којој се даје мах толиким повредама уговора?“ Нота је садржала врло разуман али и визионарски закључак: „да звони глас бојажливе слутње, да несрећа иде.“⁸

Поред појачаних дипломатских активности, царска Русија учествовала је у рату за ослобођење Србије и Црне Горе 1876. године и војно. Наиме, руском генералу Михаилу Глигоријевићу Черњајеву предата је команда Моравске војске, у том тренутку најважније српске, црногорске, херцеговачке и босанске армије. Поред Черњајева, велики број руских официра заузео је командна места. Од 2400 руских војника, њих 600 били су официри. Поред овога Русија је послала знатну материјалну помоћ у новцу и санитетском материјалу. Ратна дејства нису ишла у корист устаника па је генерал Черњајев са Делиграда послао телеграм руском Цару у коме је, због лошег стања на бојишту, од руског Цара захтевао хитно примирје. После овог телеграма, већ сутрадан 18. октобра 1876. године, руска влада наложила је генералу Игњатијеву који се налазио у Цариграду да Високој Порти ултимативно саопшти да у року од 48 часова османске трупе прекину све војне активности. У супротном, ако се не успостави примирје, руско-царски посланик прекинуће све дипломатске односе и са целокупним посланством, напустиће Цариград.⁹

Након овог примирја, снагом руске дипломатије испослован је „*Status quo ante bellum*“, да би се у будуће избегао сваки неспоразум. Тако успостављено политичко решење није могло задуго опстати, па су обе зараћене стране гледале у правцу Русије, очекујући расплет догађаја.¹⁰

Са друге стране, Британска влада није седела скрштених руку. Она је здушно снабдевала османску армију оружјем и ратним материјалом а у њеном главном штабу, као стручни

8 Јован Ристић: *Дипломатска историја Србије*, Просвета, Београд, 1896, књига 1, стр 7-8.

9 Жив. Живановић: *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, књига прва, Геца Кон, Београд, 1923, стр. 339-341.

10 Исто: стр. 342.

консултант, седео је високи британски официр. Што је већа конкуренција аспираната на хегемонију, то је већа нужност водеће силе, да кроз империјални наступ нагласи сопствене захтеве. Из тог разлога је Дизраели, својим бурним говором у Кристал паласу, нагласио да Британија руску политику на Балкану и средњој Азији сматра провокацијом.¹¹

Трка између Великих сила за увећањем политичке моћи утицала је и на оружане активности. Политичку арену ни једна од сила није препушта својим конкурентима. Већ 10. јуна 1877. године руска војска започела је ратна дејства освајајући територије Османског царства. Током јула месеца, битке су се водиле по целој линији европског и азијског фронта. Руска војска била је успешна а њихов став је био да све иде добро и брзо!¹² Балкан је током ратних дејстава добијао нове политичке контуре.

Уочи Сан Стефанског примирја, Кнез српски који се борио на страни Руса, послао је генералу Игњатијеву писмо следећег садржаја: „Народ српски први је отворио низ крвавих борби за ослобођење своје и својих сународника. Због тога данас, када се деле накнаде за учињене заслуге, Ја (кнез српски) изражавам зебње којих не могу ослободити“. Наиме, писмо које је српски Кнез послао кнезу Николи Петровићу и генералу Игњатијеву уручили су 10. фебруара 1878. године пуковници Лешјанин и Катарџија. Писмо се односило на предлог српске Владе у корист проширења јужних српских граница. Са друге стране, руско расположење није ишло на руку српским захтевима. Генерал Игњатијев и Нелидов, као руски пуномоћници били су наклоњени Бугарима па и на штету Срба. Оваквом руском ставу највише је допринела Аустроугарска којој су нове српске границе највише сметале.¹³ Наиме, након војних и дипломатских пораза у Немачкој и Италији, Аустроугарска царевина тежиште своје експанзионистичке политике пренела је на Балкан. Утемељење новим територијалним разграничењима и новој међународној

11 Херфрид Минклер: *Империје - логика владавине светом-од старог Рима до Сједињених Држава*, стр. 49.

12 Жив. Живановић: *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, књига прва, стр. 363.

13 Јован Ристић: *Дипломатска историја Србије*, Просвета, Београд, 1896, књига 2, стр. 121.

политичкој клими на Балкану, допринео је руско-аустроугарски споразум склопљен 15. јануара 1877. године у Пешти. Том приликом је аустроугарски преговарач гроф Андраши, јасно ставио до знања руској страни, да као интересну сферу своје државе сматра цело подручје до зацртане граничне линије Тимок-Вардар-Солун.¹⁴

После завршеног Берлинског конгреса 1878. године, властима у Бечу дозвољена је окупација Босне, Херцеговине и Новопазарског Санџака. То је изнова запалило старо супарништво између Русије и Аустроугарске. Тиме је Беч недвосмислено показао интерес да се руски утицај на Балкану смањи а ако прилике дозволе, и потпуно уништи.¹⁵ Интереси империјалних сила ни једног тренутка нису јеђавали.

Утицај великих сила на политичке прилике у Србили

Међународна политичка сцена и прилике на Балкану недвосмислено су утицале на креирање унутрашње политике и међусобне односе политичке елите у самој Србији. Интереси великих сила, често су се поклапали са националним интересима српског народа. Историјском тренутку допринела је рецесија османског царства, или „умирућег царства“, како су га историчари крстили. То је била очита прилика да се утицај страних сила искористи за осамостаљивање православног света на Балкану. Заједнички интереси и мудра политика, отварали су врата српској политичкој мисли, да уз огроман труд и велике жртве буде језичак на ваги у тренутку, када велике силе буду политички прекрајале Балкан.

Овако узаврелој политичкој сцени додатно је допринела златна грозница која је оборила цену злата на светској берзи. Посматрајући Аустроугарску са којом је Србија имала озбиљну трговинску размену, пратећи њену монетарну политику, српски монетарни систем био је принуђен да следи европска правила и вредности. Наиме, српски монетарни систем је, пошто је то и Аустроугарска централна банка урадила, установио француски модел и стандарде Латинске моне-

14 Владимир Ћоровић: *Односи између Србије и Аустро-угарске у XX веку*, Штампана државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1936, стр. 9.

15 Исто.

тарне уније. Новоустановљени монетарни систем био је стабилан, што је био основ тадашњој српској политичкој елити на путу ка осамостаљењу и стварању сопствене државе.

Према казивању Милоша Симеоновића, београдског свештеника тога доба, у Србији су практично постојале две партије. Либерална или Ристићевци и Конзервативна или Чумићевци. Ови први започели су рат за ослобођење православног народа на Балкану. Но, како ствари нису кренуле најбољим током за српску идеју, конзервативци су настојали да свим силама преузму власти од Либерала, а из освете желели су да им суде, па чак и водеће прваке да утамниче.¹⁶ Како су османлије заузеле градове и села са православним становништвом, раскол међу овим партијама био је очигледан а борба за превласт сурова.

Иако у тадашњој Србији политички живот нису водиле партије већ утицајни људи тога доба, политички живот се развијао. Рађале су се слободарске идеје које су утицале на креирање унутрашње и спољне политике. Носиоци модерних идеја били су млади људи школовани на страни, нарочито у Француској где су били у прилици да се довољно упознају са либералним идејама. Још за време прве владе Кнеза Милоша постојали су *туркофили* и *русофили* што је самим називом карактерисало њихове политичке ставове. Борећи се за власт, део тадашње политичке елите залагао се за Турски устав из 1838. године, којим се ограничавала власт владара и на тај начин уводио олигархијски систем управе.¹⁷

Насупрот либералима постојала је политичка групација *староконсервативаца*, која је за време друге владе Кнеза Михајла, држала у својим рукама целокупну државну управу. Основна разлика између ових политичких струја била је у томе што су либерали истицали начело народне суверености а староконсервативци, сматрајући да народ није зрео за политичке слободе, имали су став да целокупна власт мора да буде у рукама владара и његових најближих сарадника.¹⁸ Староконсервативце наследили су младоконсервативци који

16 Жив. Живановић: *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, књига прва, стр. 345.

17 Ч. Митриновић, М. Н. Брашић: *Југословенске народне скупштине и сабори*, Издање Народне скупштине Краљевине Југославије, Београд, 1937, стр. 98.

18 Исто.

су под утицајем слободоумне западњачке интелегенције желели да од патријархалне земље направе модерну европску државу са уређеним правним системом.¹⁹

Српски Устав из 1888. године био је израз тежњи владара да се партије искористе за напредак и просперитет државе а никако за борбу која може довести државу у опасну кризу опстанка. На крају, српски Устав је био дело компромиса свих политичких странака и основ да се најмасовнија политичка странка, Народна радикална, развија са својим програмским циљевима.²⁰ Првак Народне радикалне странке, Никола Пашић није крио личну проруску оријентацију. Из жеље за тешњом сарадњом Србије и Русије чак је уговарао женидбу Александра Обреновића руском принцемом.²¹ Због те чињенице аустроугарска штампа је Николу Пашића демонизовала као *германофоба*. Он је на претње Беча одговарао *Србија је мала и слаба земља према Аустрији али њено достојанство није ни за длаку слабије од достојанства ма које друге независне државе*.²²

Својим прикривеним утицајем, велике силе премештале су бојиште са међународне сцене на територију Србије. Бизмарк је још 1879. године говорио: „Само Србија и Црна Гора на Балкану представљају камен спотицања на путу Аустрије.“²³ Разлог овоме је очигледно Русија која је помагала Србију у њеним напорима националног ослобођења, економског и културног јачања и стварања независне државе.²⁴

Балканском питању и овако већ сложеним односима Русије и Аустроугарске који су се сударали на територији Србије, морамо додати политички утицај Велике Британије. Наиме, Вилјем Еверт Гледстон (1809-1898), један од најзначајнијих британских политичара XX века залагао се за принцип да Балкан треба да припадне балканским народима. На тај начин би се сузбио руски и аустријски утицај а Србија, по

19 Исто. стр. 100.

20 Исто. стр. 114.

21 АСАНУ-11721, дипломатсак преписка Николе Пашића, видети Пашићев извештај М.И.Ј. од 10.10.1983.

22 Д. Симеуновић: *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије- Београд и Правни факултет-Бања Лука, Београд, 2003, стр.493.

23 В. Ђоровић: *Односи између Србије и Аустро-угарске у XX веку*, Штампа државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1936, стр. 29.

24 М. Кнежевић: *Србија и Русија*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 31.

саветима Гледстона, ни у ком сличају не би смела да своју националослободилачку активност спроводин отворено. Гледстон је ишао и даље предлажући тајне акције званичне Србије на организовању добровољачких одреда у циљу националног ослобођења и уједињења.²⁵ Оваквој политичкој клими допринело је политичко насиље у Босни од стране владајуће Аустроугарске. У току устанка српског народа у Херцеговини 1882. године група устаника из Невесиња послала је Посланицу тадашњем премијеру Велике Британије Гледстону о разлозима устанка. Устаници су изнели да политика Аустроугарске није била да се у Босни и Херцеговини осигура мир и благостање, већ да се српско народно име, језик и обичаји потисну. Свако ко би се користио српским именом проглашаван је за велеиздајника. Циљ аустроугарског уласка у Босну био је заправо део освајачке политике *Продора ка Истоку*. У посланици су устаници наводили конкретне примере како су православна деца у комуналним школама учила да је Свети Сава био лопов, рушене су цркве и џамије а непослушно становништво тамничено и вешано. Закључак је био једноставан, интерес власти је био да завади православно и муслиманско становништво.²⁶

* * *

У време слабљења и распада Османског царства, ускомешани и супротстављени хегемонистички интереси великих сила су оживели. Балкан је тада постао погодно тле за њихов продор. Балкански народи били су ношени јаким слободарским идејама али без јасне политичке визије о последицама моћи великих сила. У балканском вртлогу, највећи политички притисак трпела је Србија на којој су се избијањем Великог рата сломили непомирљиво сукобљени интереси великих сила. Овим ратом, велике силе су покушале да реше балканско питање али су само продубиле кризу и увећале супарничке интересе. Балканска криза се након Великог рата развијала различитим интензитетом, при томе остављајући у међународној политичкој арени исте аспиранте.

25 А. Расовић: Велика Британија и Србија 1878-1889, Службени лист СРЈ и Историјски институт Српске академије наука и уметности, Београд, 2000, стр. 120-121.

26 Исто, стр. 127.

Литература

- АСАНУ-11721: *дипломатска преписка Николе Пашића*, видети Пашићев извештај М.И.Ј. од 10.10.1983.
- Blaisdell D. C.: *European Financial Control in the Ottoman Empire*, New York, 1929.
- Грчић Мирко: *Опита политичка географија*, Географски факултет ПМФ, Београд, 1989.
- Екмечић Милорад: *Стварање Југославије 1790-1918*, књига друга, Просвета, Београд, 1989.
- Живановић Живан.: *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, књига прва, Геца Кон, Београд, 1923.
- Кнежевић Милош: *Србија и Русија*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Митриновић Ч, Брашић М. Н.: *Југословенске народне скупштине и сабори*, Издање Народне скупштине Краљевине Југославије, Београд, 1937.
- Љубојевић Ратко: „О политичком насиљу у Србији у време распада Османског Царства“, *Политичка ревија*, бр. 4, 2009.
- Минклер Х.: *Империје - логика владавине светом - од старог Рима до Сједињених Држава*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Растовић Александар: *Велика Британија и Србија 1878-1889*, Службени лист СРЈ и Историјски институт Српске академије наука и уметности, Београд, 2000.
- Ристић Јован: *Дипломатска историја Србије*, књига прва, Просвета, Београд, 1896.
- Симеуновић Драган: *Нововековне политичке идеје у Срба*, књига прва, Институт за политичке студије - Београд и Правни факултет - Бања Лука, Београд, 2003.
- Степић Миломир: *У вртлогу балканизације*, Службени лист СРЈ, Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.
- Ђоровић Владимир: *Односи између Србије и Аустро-угарске у XX веку*, Штампa државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1936.

Ratko Ljubojevic

*SERBIA BETWEEN GREAT POWERS
– POLITICAL CONDITIONS ON THE EVE
OF THE GREAT WAR*

Resume

The author starts with the hypothesis that at times of the dissolution of Ottoman Empire weak political elite of Balkan nations could not have a clear vision about the interests of Great Powers in their geopolitical conquests. Political representatives of nations newly liberated from Ottomans could be even less conscious of the size of the conflict of these interests. The author presents how these opposing interests broke down in Serbia and culminated finally with the Great War.

Key words: Great War, Balkans, Great Powers, Serbia